ESPAI 14

Taller
Aspectes ètics a tenir en compte en la recerca en ciències socials

Dijous, 23 d'octubre de 2014

CONGRÉS de SERVEIS SOCIALS BÀSICS

Ètica de la recerca en ciències humanes i socials. Una primeríssima aproximació

Joan Canimas Brugué. Filòsof. Coordinador científic de l'Observatori d'Ètica Aplicada a l'Acció Social, Psicoeducativa i Sociosanitària. Membre del Comitè d'Ètica de Serveis Socials de Catalunya i del Comitè d'Investigació de Clínica de l'IAS

1. Introducció

El Codi de Nuremberg (1947) es considera el portal d'inici de la preocupació i el control dels aspectes ètics de la recerca en ciències de la salut. A partir d'ell, han aparegut una gran quantitat de declaracions i lleis internacionals i nacionals que concreten les que es consideren bones pràctiques en investigació, fins al punt que no es pot fer cap recerca clínica sense la valoració, autorització i seguiment d'un Comitè Ètic d'Investigació (CEI); es publiquen una gran quantitat d'obres, articles i guies que persegueixen l'excel·lència ètica dels estudis clínics, i cap revista científica accepta un article de recerca en aquest camp sense la validació d'un CEI.

En contrast amb això, en l'àmbit de les ciències humanes i socials, les orientacions, publicacions i control dels aspectes ètics de la recerca és molt menor i, en alguns àmbits i països, inexistent. A Espanya es pot donar la paradoxa, per exemple, que un protocol d'investigació educativa en què es recluten infants de centres educatius, obtingui un dictamen desfavorable del Comitè d'Ètica d'Investigació de l'hospital al qual estan adscrits alguns dels professionals que hi participen, però s'acabi realitzant perquè les recerques que es realitzen en els centres educatius no requereixen cap control científic ni ètic extern al grup de recerca.

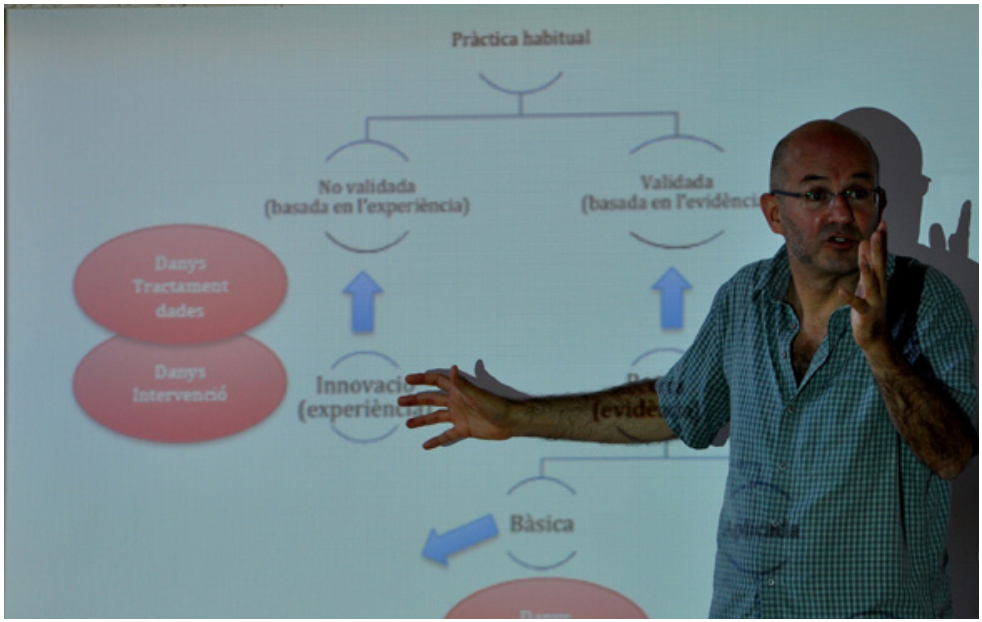

En Joan Canimas en un moment de la seva intervenció.

Es pot considerar que el control existent en la recerca clínica és degut al fet que els riscos en aquest àmbit poden ser molt elevats, mentre que els de la recerca en ciències humanes i socials són molt petits o inexistents. Però per poc que es pensi en això, hom s'adona que les recerques en les ciències humanes i socials també poden produir danys i, de vegades, molt significatius. Les intervencions educatives, per exemple, persegueixen produir un impacte beneficiós en la vida de les persones, la qual cosa comporta, lògicament, que una acció experimental fallida també pugui provocar-los danys.

Hume i Kant van ser els primers a trencar el somni il·lustrat que des de Plató proclamava la fusió entre el saber i el bé. Ens van advertir que una cosa és el que puc conèixer, i una altra de ben diferent el que he de fer. Una distinció que el segle XX va fer tristament realitat, quan el saber, i especialment el saber tecnocientífic, es va posar també al servei de l'horror.

La tensió entre ciència i moral, entre allò descriptiu i allò prescriptiu, és una tensió que no podem ni hem d'evitar, sinó pensar i gestionar correctament. La recerca ha de perseguir el coneixement, però també l'excel·lència ètica, la qual cosa requereix una sensibilitat extrema en la identificació i valoració dels possibles danys i molèsties que pugui ocasionar. En aquest sentit i en l'àmbit de les ciències humanes i socials, és imprescindible i urgent abordar aquests tres reptes: *(i)* establir la diferència entre innovació i recerca en ciències humanes i socials; *(ii)* establir les pautes que haurien de complir els projectes d'investigació en ciències humanes i socials que afectin persones; i *(iii)* establir els àmbits i procediments administratius per al control del compliment d'aquestes pautes. Aquí abordarem només el primer repte, que és el que vam poder abordar al taller, i que és imprescindible per abordar el segon i el tercer.

2. El primer repte: distingir entre pràctica habitual, innovació i recerca

Si parlem d'ètica de la recerca, primer de tot s'ha de determinar què entenem per recerca (o investigació) en l'àmbit de les ciències humanes i socials, diferenciant-la d'altres pràctiques que li són properes (la pràctica habitual i la innovació) i a les quals no serien exigibles les pautes i els controls propis de la investigació.

S'entén per pràctica habitual la millor actuació reconeguda per la comunitat professional per donar resposta a una situació determinada a la qual la professió ha de respondre. En l'àmbit de les professions que atenen persones, la pràctica habitual persegueix primàriament el benefici de la persona o persones ateses, a diferència de la recerca, que persegueix primàriament el coneixement. La pràctica habitual pot estar validada per estudis o no. Es considera que una pràctica professional està validada per estudis quan es fonamenta en els resultats d'una investigació prèvia. En canvi, una pràctica habitual no està validada per estudis quan segueix i es fonamenta en els resultats de l'experiència personal d'un o diversos professionals, sense haver estat sotmesa a un procés de recerca. La pràctica habitual validada per estudis ens remet a la investigació, mentre que la no validada ho fa a la innovació.

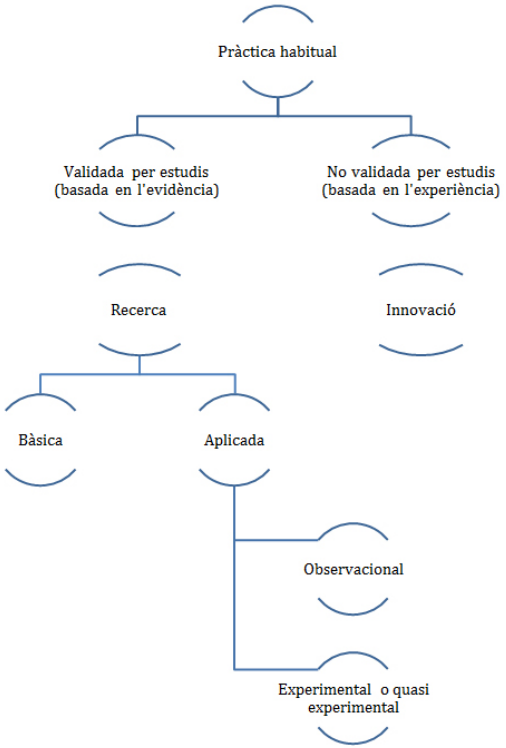

Entenem per innovació els petits canvis de millora sense el disseny i els procediments propis de la recerca, que realitzen els professionals quan tenen fonamentades raons per considerar que aquest canvi suposarà un benefici superior al de la pràctica fins ara habitual, i cap risc ni molèstia superior per a la persona o persones ateses.

Una investigació pot ser bàsica o aplicada. En ciències humanes i socials, la investigació bàsica es realitza únicament en l'àmbit de la reflexió i la documentació i les dades que es manegen no es poden considerar dades personals (per exemple investigacions històriques i filosòfiques, estudis a partir de dades estadístiques anonimitzades provinents d'altres investigacions, etc.).

La investigació aplicada és la que obté informació de persones vives i, potser, al seu torn, observacional i experimental. La recerca observacional obté informació sense modificar conscientment les condicions en què es trobarien les persones estudiades. Aquesta informació es pot obtenir a partir de documents o directament de la pròpia persona (per exemple observant-la en el seu medi natural, o a través de l'escolta de relats, enquestes, entrevistes, etc.). La recerca experimental, en canvi, modifica intencionadament les condicions en què es troben els subjectes d'estudi (control de variables), per tal d'estudiar les persones en la nova situació creada.

Les investigacions observacionals i experimentals poden ser més o menys invasives, poden suposar més o menys riscos o molèsties, és a dir, poden arribar a afectar en major o menor grau l'estat en què es trobarien les persones objecte d'estudi en cas de no participar en l'estudi i trobar-se en el que s'anomena *estat natural*.

A vegades és difícil establir si ens trobem davant d'una innovació o d'un canvi que requereix, o hagués requerit, un projecte de recerca aplicada. Quan el grau de desviació sobre una pràctica habitual que afecta persones sigui significatiu, s'hauria de considerar sempre un projecte de recerca aplicada i ser avaluat per un Comitè Ètic d'Investigació. Pel que fa a les innovacions projectades per un professional que afecten persones, s'haurien de contrastar sempre amb un equip de professionals abans de dur-les a la pràctica; i les projectades per un equip, amb un professional o grup de professionals externs.

A grans trets i en una primera aproximació, els projectes de recerca en ciències humanes i socials poden vulnerar quatre drets: la integritat física o mental (per exemple estudis que poden provocar un accident o afectar negativament el desenvolupament cognitiu d'una persona, o provocar-li malestar); la integritat moral i l'honor (per exemple projectes que poden fomentar la discriminació, l'estigmatització, l'odi o la violència contra persones o col·lectius); la llibertat (per exemple estudis que no han obtingut el consentiment informat de les persones afectades, o que l'han obtingut de forma fraudulenta o incompleta); i la intimitat (per exemple estudis que utilitzen dades personals sense les garanties de protecció necessàries).